Х. БҢАЖӘБА

АҢСУА ОРФОГРАФИА АҢКАРАҚУА

Аҩбатәи иреғины
атыжьра

АҢҲӘЫНҬШӘКУҬЫЖЬЫРҬА
Акуа — 1960

Х. БҒАЖӘБА

АҢСУА ОРФОГРАФИА АҢҚАРАҚУА

Аҩбатәи ирҽеины
аҭыжьра

АҢҲӘЫНҬШӘҚУҬЫЖЬЫРҬА
Аҟуа — 1960

Аҧсуа литературатә бызшәа анормақуа рышьақургылара иазкыу акомиссиа ишьақунарҧуҧуеит

АҦҲЬАЖӘА

Аорфографиа, даҽеакала иаҳҳәозар, аҩышьаҧҟара, краҵанак‘уеит алитературатә (ашәҟуҩыратә) бызшәа арҿиаразы, арманшәаларазы. Аҧсуа литературатә бызшәа Асовет мчра ахаан ауп инартбааны аҿиара ианалага. Уи есааира аҽареиуеит, аҽарбеиауеит аҧсуа жәлар ркультура азҳа-зыҧьара абзоурала. Аҧсуа литературатә бызшәа иҵегь арманшәаларазы, арҿиаразы ҷыдала игуцарактәуп аорфографиа, уи аҧҟаракуа шьақурыҧуҧуатәуп, ажәакала, ишьақургылатәуп зегьы ирзеиҧшу, зегьы зыкуныҟуаша аҩышьаҧҟара.

Иахьа уажәраанҳагьы аҧсуа орфографиа азҵаарақуа акыр игугутажьуп, ишахутоу игуцаракым. Ажәақуа рҩышьа акырҵьара еивга-еивганы иҟоуп, еимакыуп, ишьақурыҧуҧуам, насгьы дара аҩышьаҧҟаракуа иҟоугьы аҳәырҩы қунагала рхы иадырхуом, иаҳҳәап, ажәақуа еиҟутханы, ма дефисла, ма еицҵаны ианыҩлатәу. Иара убасҵәҟьа нормала ишьақургылам ашьтынгылақуа рҩышьагьы: урт зны ажәа иаҟутханы иааҩуеит, даҽазны ажәа иаҧшьны (***ашкол азы, ашколазы***; ***ашкол аҿы, ашколаҿы***; ***ашкол аҟны, ашколаҟны***...). Ас иҟоу, зҩышьа акны иҟам ажәақуа акыргьы ирацәоуп.

Азеиҧш ҩышьаҧҟара ашьақургылара аан зегьы раҧхьаҳагьы иазгуатазароуп аҧсуа бызшәа аграмматикатә еиҿартәышьа, уи афонетикатә система ҷыдарас иамоу, насгьы аҧсуа литературатә бызшәа аҿиашьа.

Аҧсуа литературатә бызшәа аҭоурых зламаҷу ала, анормакуа рышьақургыларазы кунагала ҳхы иаҳархуароуп ацәажәаратә бызшәа. Аҧҟара азгуаҭара аан (еиҳарак ажәақуа ҩба-хҧа ҩышьа анрымоу, иаҳҳәап: данцала**ґь**, данцала**кь**, данцала**к**), знызынла иҳадаҳкылар ахуҭоуп ашәкуҩыраҷы еиҳа иалаҵәаны иҟоу, аҧхьаҩ еиҳа илымҳа зышьцылахьоу аформа.

Крызхыҵуа алитературатә традициақуа зланымҧшуа ала, аҧсуа бызшәа аҩышьаҧҟара уасхырс иазышьҭаҵатәуп афонетикатә принцип, уи ҕуҕуала иацырхыраатәуп аморфологиатә принципгьы. Иаҳҳәап, афонетикатә принцип ала хахуаҧшыр, ашьтыбжь **у** ала инҵәо ажәақуа рҷы, асуффикс **уп** анрыцло, ҳара иааҩуеит **у** заҵәык: *аду — идуп, абаху — бахуп, агу — гуп.* Аморфологиатә принцип хныкуныҟуаны, еиҳа ииашоуп абас иааҩлар: *аду — идуун, абаху — бахуун, агу — гуун.* Арҭ аҩ-принципк ирзеимакыроуп, аха уеизгьы афонетикатә принцип аҧыжәара шьҭнамхыц.

Аҧсуа бызшәа иалоуп акьышәтә шьҭыбжьқуа *ху, гу, ку, қу, ҟу, ҕу*, аха урҭ хазы нбанқуаны алфавит иалагалам, иаҳҳәап, егьырҭ акьышәтә шьҭыбжьқуа — *шә, жә, дә, тә, ҵә, зә* реиҧш. Хыхь зыҙбаху ҳҳәаз акьышәтә шьҭыбжьқуа (*ху, гу, ку, қу, ҟу, ҕу*) хаз-хазы нбанла иарбам Услар еиқуиршәаз раҧхьатәи аҧсуа алфавит аҟынгьы. Урҭ хаз-хазы нбанны ирыхуаҧшуамызт аҧсуа нбан шәкү авторцәагьы: И. Бартоломеи (1865 ш.), Д. Гулиа, К. Маҷавариани (1892 ш., 1906 ш.), А. Чочуа (1909 ш.), убас егьырҭгьы. Убри аҟнытә, аорфографиа армариаразы, *ху, гу, ку, қу, ҟу, ҕу* афонема ҷыдақуа ирдыргоу хаз-хазы нбанқуаны иаҳзыҧхьаҙом, даҽакала иаҳҳәозар, **к, г, х, қ, ҟ, ҕ** рнаҩс **у** харгьежьыга дырганы иҳазшьом. Халфавит харгьежьыга дырганы иалоуп **ә**.

Аҧсуа бызшәа имаҷымкуа иалоуп ҩба-хҧа ҩышьа форма змоу ажәақуа. Хәарас иатахыузеи, ҧҟара маҵарак аҟны аанҽаспа уадаҩуп, араҟа иазгуатәуп ажәак иамоу авариантқуа, аформақуа, нас урҭ доусы хаз-хазы рыҽиашьа. Уи ашьтахь авариантқуа руакы аҟны ҳаангылар алшоит. Аха иара убасгьы, апараллельтә формақуа раанықьрагьы анатахыу ҟалоит, иаҳҳәап: *дҵоит — дцауеит, дҵон — дцауан,* убас итҵегьгьы. Ихадароу форманы ихаҧхьаҙар алшоит ашьтыбжь **о** змоу аформа: *дҵон, дҵоит*, аха „уеизгьы рыбжьы рымхтәым апараллельтә формақуагьы:“ *дцауан, дцауеит.* Уи анаҩсан, арҭ аҵыхутәантәи аформақуагьы ажәеихҽиаара (словообразование) ҳасабла ииашоуп, инартбааны абызшәа реахьыргҙахьеит, насгьы аҧсуа поезиа бызшәазы даара ихуартоуп. Убри аҟнытә арҭ аформақуа раҧыхра аҧсуа бызшәа абеиаракуа иамоу ҵьара-ҵьара иархьысҳар алшоит.

Аҧсуа литературатә бызшәа наҟ-наҟгьы арҽиаразы краҵанак‘уеит уи шьатас иазышьтыхыу адиалект аилкаара, азгуатара. Иарбан литературатә бызшәазаалакгьы шьатас иамоуп атерриториатә диалектқуа руакы. Аҧсуа шәкуҩыратә бызшәа ашьақургылара аан рхы иадырхуеит фонетикатә системала, шьтыбжьыла еиҳа имариоу абжьыуаатә диалект. Ари адиалект иалоу ашьтыбжьқуа (афонемақуа) аҧсуа диалектқуа зегьы ирзеиҧшуп.

Хыхь ишаҳҳәаз еиҧш алитературатә бызшәа наныҧшит абжьыуаатә диалект афонетикатә система, аха ари иауаанагах‘уа абжьыуаатә диалект аҷыдарақуа зегьы неиҩымсрыда алитературатә бызшәа ианымҧшыр ҧсыхуа амам ҳәа аҳәара. Ишеилкааy ала, зыхкы рацәоу аформақуа усгьы рееилдыргароуп, насгьы аҧыжәара роуроуп зегьы ирзеиҧшу, абызшәа наҟ-наҟ арҽиараҷы еиҳа анарха змоу аформақуа.

Алитературатә бызшәа арҽиара диалектқ амацара иахьҧшым, уи иара шьатас иамазаргьы, избан акузар алитературатә бызшәа арбеиара реаладыр-

рхууеит, иацхыраауеит егьырҭ, шьаҭас иара иамам адиалектқуагьы, даҽакала иаҳҳәозар, аҧыжәара змоу (опорный) адиалект ҵыргуа амацараҵәкьа литературатә бызшәас иузыҧхьаӡом. Алитературатә бызшәа иаҵанак'уа еиҳа иҭбаауп, иара шьаҭас иамоу адиалект ахьтә иаднамкылогьы ыҟоуп. Ус ауп ҟазшьас иамоу аҧсуа литературатә бызшәа аҿиарагьы. Абзыҧтә диалект аматериалқуа аринахыстьы кыр рыҵарк'уеит алитературатә бызшәа арҿиараҿы. Уи адиалект иамҭаны алитературатә бызшәа иалалоит иара алеқсика хазырҭәаауа ажәақуа, аформақуа. Зны-зынла ҩа-жәак ианеимарк'уагьы ыҟоуп, иаҳҳәап ҵакык змоу ажәақуа: *аҧш, аҵьықуреи*. Ашәкуҩыратә бызшәаҿы аҧыжәара аманы иҟалеит абзыҧтә диалект аҿы рхы иадырхуо ажәа *аҵьықуреи* (ҵабыргыуп, ари ажәа абжьыуаагьы еилыркаауеит, аха араҟа еиҳарак ирдыруа *аҧш* ауп).

„Аҧсуа аорфография аҧкаракуа" рҵага шәкум, аха уеизгьы, аҧсуа бызшәа аграмматика ианахысуа, ашкол аҟынгьы рхы иадырхуар ҟалоит. Уи анаҩсангьы, ари аусумҭа рыцдырхыраар алшоит аҧсуа рҵага шәкуқуеи ажәарқуеи зыҩуа, агазеҭқуеи ажурналқуеи рҭыжьра знапы алакыу.

Ари ашәкуаҩбатәи аҭыжьразы азыҟаҵара аан Аҧсуа литературатә бызшәа анормақуа рышьақургылара иазкыу акомиссиа анапы иҵнажьит, аҧхьатәи аҭыжьра ааста акыргьы ирееитәхеит.

АОРФОГРАФИА АҦҚАРАҚУА

1. Алфавит, анбанқуа рыхьӡ

Аҧсуа алфавит шьаҭас иамоуп аурыстә графика. Аурыстә алфавит иамоуп 33 нбан: **а, б. в, г, д, е, ё, ж, з, и, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, э, ю, я.** Абарҭ анбанқуа: **ё, й, щ, ъ, э, ю, я** рыда, урҭ зегьы аҧсуа алфавит иалоуп. Уи анаҩс, аҧсуа алфавит иалоуп адырга ҷыда **ә,** насгьы аҧсуа шьҭыбжь ҷыдақуа азырбо анбанқуа: **ҕ, ӷ, ҽ, ҿ, ӡ, қ, ҟ, ҩ, ҧ, ҭ, ҳ, ҵ, ҷ, гь, ҕь, ӷь, жь, кь, қь, ҟь, хь, шь, дә, жә, ӡә, тә, ҭә, ҳә, ҵә, ҷә, шә.**

Анбанқуа реишьҭагылашьеи урҭ рыхьӡқуеи абас иҟоуп:

Аа	Бб	Вв	Гг	Гьгь	Ҕҕ	Ҕьҕь	Дд
а	бы	вы	гы	гьа	ҕа	ҕьы	ды
Дәдә	Ҵҵ	Ҵьҵь	Ее	Ҽе	Ҿҿ	Жж	
дәы	ҵы	ҵьы	е	ҽы	ҿы	жы	
Жьжь	Жәжә	Зз	Ӡӡ	Зәзә	Ии	Кк	
жьы	жәы	зы	ӡы	зәы	и	кы	
Кькь	Ққ	Қьқь	Ҟҟ	Ҟьҟь	Лл	Мм	
кьы	қы	қьы	ҟы	ҟьа	лы	мы	
Но	Оо	Ҩҩ	Пп	Ҧҧ	Рр	Сс	Тт
ны	о	ҩы	пы	ҧы	ры	сы	ты

Тәтә	Тҭ	Тәтә	Уу	Фф	Хх	Хьхь
тәы	ҭы	тәы	у	фы	хы	хьы
Ҳҳ	Ҳәҳә	Цц	Цәцә	Тҵ	Тәтҵә	
ха	ҳәы	цы	цәы	ҵы	ҵәы	
Чч	Чҷ	Шш	Шьшь	Шәшә	Ыы	
чы	ҷы	шы	шьы	шәы	ы	

Ә
ахаргьежьыга

Ь
арҧшқага

Анбанқуа **ь, ә** шьҭыбжь рымам, аха даҽа нбанқуак ианрыцахҵалакь ашьҭыбжь ҽыцқуа ҳауеит.

Арҧшқага **ь** анбанқуа **к, г, х, қ, ҕ, ҟ, ш, ж, ҷ** ирыцлоит. Усҟан иаҳарбоит ашьҭыбжьқуа: **кь, гь, хь, қь, ҕь, ҟь, шь, жь, ҷь.**

Ахаргьежъыга **ә** анбанқуа **ш, ж, з, т, ҭ, д, ц, ҵ, ҳ** ирыцлоит. Усҟан иаҳарбоит ашьҭыбжьқуа **шә, жә, зә, тә, ҭә, дә, цә, ҵә, ҳә.**

Аҧсуа алфавит аҟны нбанк-нбанк ала иарбоу 38 шьҭыбжьы ыҟоуп: **а, б, в, г, ҕ, д, ҷь, е, ҽ, ҿ, ж, з, ҙ, и, к, қ, ҟ, л, м, н, о, ԝ, п, ҧ, р, с, т, ҭ, у, ф, х, ҳ, ц, ҵ, ч, ҷ, ш, ы;** ԝба-ԝба нбанла — 18 шьҭыбжьы: **кь, гь, хь, қь, ҕь, ҟь, шь, жь, ҷь, шә, жә, зә, тә, ҭә, дә, цә, ҵә, ҳә.** Ԝ-нбанк **ь, ә** шьҭыбжь рымам. Арҭ зегьы еицахҵар, иҟалоит 58 нбан. Урҭ рыла иаҳарбоит 56 шьҭыбжьы.

II. Арҧшқагеи аиҟуҭхагеи

§ 1. Рҧшқагала иадырбоит ацыбжьыҟақуа: **гь, кь, хь, қь, ҟь, ҕь, ҷь, шь, жь.** Ҭаҳҳәап: *амгьал, акьаҧа, ахьа, арқьақьара, аҟьаҟьа, аҕьҕьара, аҷьма, ашьтәа, ажьа.* Ацыбжьыҟақуа **гь, кь, хь, қь, ҟь, ҕь, ҷь, шь, жь** зхала иҟоу фонемақуоуп (шьҭыбжьқуоуп), урҭ рышьҭахь **е, и** ангылоугьы арҧшқага **ь** ԝлатәуп: *даҧхьеит, дгьагьеит, шеир-*

кьакьеит, ирқьақьеит, ирҟьеит, иҕьҕьеит, иршьшьеит, иаанижьит, ддырҷьеит, ихьит, игуаҕьит, избан акузар ашьҭыбжьқуа **е, и** арҭ ацыбжьыҟақуа рзырҧшқом.

Арҧшқага **ь** аҷырхыраара иаххәааны хьхь хзыхцәажәаз аҧҟара иаҵанакʻуам аурыс бызшәахьтә аҧсшәа иаланагалаз, абарҭ реиҧш иҟоу ажәақуа. *агеография, агимн, акино, ахимиа,* убас иҵегьгьы: Ас иҟоу ажәақуа рҿы анбанқуа **г, к, х** рнаԝс арҧшқага аргылара аҭахҙам, избан акузар, аурыстә орфография аҧҟарала **г, к, х** рнаԝс **е, и** ангылоу, урҭ дырҧшқоит, убри аҟнытә урҭ иреиҧшу ажәақуа ԝлатәуп аурыс бызшәаҿы ишыҟоу еиҧш.

Азгуаҭара. Аурыс бызшәахьтә аҧсшәа иаланагалаз **ль** злоу ажәақуа рҟны арҧшқага ааныжьтәуп. Иаҳҳәап: *Кремль, Енгельс, Гоголь, автомобиль, акультура, альманах.* Абас иҟоу ажәақуа рҿы **ль** ааԝуеит, уи аҧсуа бызшәаҿ ишыҟамгьы. Егьырҭ, аҧсшәа иаланагалаз аурыс ажәақуа рҿы арҧшқага ааԝзом (иаҳҳәап ажәақуа *Казань, Рязань, январь, аменьшевик* аҧсышәаҙа ииаԝуеит: *Казан, Риазан, январ, аменшевик*). Ашьҭыбжь **ль** аурыс бызшәаҿы фонемоуп. Аҧсуа бызшәаҿы, аурысшәахьтә иаагоу ажәақуа рыҙбаху ҳамҳәозар, иҟам афонема **ль**, араҟа иаадыруа иҕуҕуоу **л** ауп Абжьааҧны аурыс ажәақуа аҧсуа орфография ишаҵанакʻуала ииаԝуеит, иаҳҳәап ҳара аурыс ажәақуа рҿы ииаԝзом адыргақуа **й, ъ**: Горький, объект рцынхурас ииаԝуеит Горки, аобиект убас иҵегьгьы.

Хыхь ишаҳҳәаз ала, ҷыдала афонема **ль** егьырҭ ирҧшқоу ацыбжьыҟақуа рылымкаа, аҧсуа бызшәа налагалатәхеит, избан акузар уи ҳеаҳаршьцылахьеит.

Аиҟуҭхага (ʻ) рыԝуеит ацыбжьыҟақуа **к, х, ҟ, ҕ** рнаԝс **у** ангылоу, урҭ еиламларц азы: *иҵеикʻуеит, ихʻуеит, иҟʻуеит, ибыҕʻуеит.*

III. Аурыс нбанқуа рԝышьа

§ 2 Аурысшәахьтә аҧсшәа иаланагалаз ажәақуа рҟны анбанқуа **ю, я, ё, э** рцынхурас иԝлатәуп **иу, иа, ио, е; й** ацынхурас иԝлатәуп **и;** иаҳҳәап:

Юдин — Иудин, юбилей — аиубилеи, Яблочков — Иаблочков, монтер — амонтиор, элемент — аелемент. Анбан **щ** *ацынхурас аҧсышәала иааҩуеит* **шьч:** Щедрин—Шьчедрин.

§ 2 а. Ацыбжьыҟа **ы** злоу аурыс ажәақуа аҧсышәалагьы ус иҩлатәуп: ***Крылов, Чернышевски.***

§ 2 б. **Ий** ала инҵәо аурыс ажәақуа рҽы иааҩуеит **и:** ***Горки, Маиаковски, Белински, Зелински.***

§ 2 в. Иеиҧшу ҩ-цыбжьыҟак, ма ҩ-бжьыҟак еиваргыланы измоу, аурыс бызшәахьтә аҧсшәа иаланагалаз ажәақуа, имҧсахкуа иҩлатәуп: **акоммунист, акоммунизм, акласс, акасса, амасса, апрограмма, акилограмм, акооператив.**

IV. Абжьыҟақуа рҩышьа

А. Анбан ы

§ 3. Анбан **ы** ахьыҩлатәу акыр еимакыуп, убри аҟнытә ари анбан ахьыҩтәу, ма иахьыҩтәым нормак аманы ашьақургылара краҵанак уеит. Аҩра аан еиҳа ирцәеилаҧсоит анбанқуа **и,** ма **у** рышьҵахь **ы** анғылоу. Ишаадыруа, аҧсуа бызшәа иалоуп абжьыҟа бжақуа: **й, у́,** нас абжьыҟа наӡақуа **и, у.** Аҧсуа алфавит аҟны хаз дырганы иарбам абжьыҟа бжақуа, урҵ абызшәаҽы еиҳа ишырацәоугьы. Арҵ аҩ нбанк рнаҩс (дара анбжоугьы, ианынаӡоугьы) еснагь **ы** аҵахыушәа иуахауеит, насгьы урҵ абжьыкуҕуҕуара анрымоугьы, уи абжьыкуҕуҕуара ҵыргуас **ы** иаманы ицәырҵуеит. Анбан **ы** аҩра абас ишьақургылазар алшоит:

1. Анбанқуа **и,** ма **у** рнаҩс **ы** аҩра аҵахӡам.

Ииашам:	Ииашоуп:
ауыс	*аус*
аиыка	*аика*
иыҵ	*иҵ*
иуысҵоит	*иусҵоит*
ауыҵра	*ауҵра*
уырҵ	*урҵ*
иуыҩуеит	*иуҩуеит*
ауыха	*ауха*
иыҩуеит	*иҩуеит*
адыунеи	*адунеи*
адыу	*аду*
адыура	*адура*
адауыл	*адаул*
ахуы	*аху*
агуы	*агу*
аҕуы	*аҕу*
ақуыҧа	*ақуҧа*
аҟуына	*аҟуна*
ашәҟуы	*ашәҟу*
агуыла	*агула*
адауы	*адау*
ауыха	*ауха*

§ 4. Ажәеицылара аан, абжьыкуҕуҕуара анеиҵаҵлакь, ажәа анҵәамҵаҽы **ы** ацыршәар алшоит. Хрыхуаҧшып **ы** ала инҵәо ажәа хазқуеи дара урҵ злоу ажәа еицылақуеи.

Ажәақуа	**Ажәа еицылақуа**
а у а ҩ ы́	а у а ҩ қьи́а
а р ҵ а ҩ ы́	а р ҵ а ҩ бзи́а
а ҵ а ҩ ы́	а ҵ а ҩ ҟу́бҷа
а н х а ҩ ы́	а н х а ҩ ҕье́ҩ
з е г ь ы́	з е г ь ры́ла
а к ы́	а к се́иҳәеит
а ӡ ә ы́	а ӡ ә да́аит

Ииашаны аҩразы иазгуаҵатәуп хыхь иарбоу аҷыдарақуа: ажәа хазқуеи ажәа еицылақуеи рҽы **ы** анацыршәо, ма ианацрымшәо.

§ 5. Абжьыкуҕуҕуара змам ацыраҷы **ы** ҧсыеҳоит, зны-зынла ажәа ашьаҭа иацыршәоит. Иаҳҳәап, ажәакуа *аҷх, амш, абз, ахш ы* зцыршәаз ажәакуоуп. Уи рцыршәааиҙа арҭ ажәакуа абас иҟан: *аҷых, амыш, абыз, ахыш* Убри иахҟьаны абжьыкуҕуҕуара змоу аҧхьангыла **а** ажәа ианацыршәалакь, ашьаҭа ҩаҧхьа **ы** агулагылоит (еиҷарҧшы: *амш, мыш заҷәык; амз, мыз заҷәык; аҷх, ҷых лашьца*). Ас иҟоу, абжьыкуҕуҕуара иахҟьаны **ы** зцыршәаз ажәакуа аа҂ларооуп афонетикатә принцип ҳакуныҟуаны абас: *аҷх, абз, амз, ахш, амш, азш, ахьз амҕ*. Дара арҭ ажәакуа аҧхьангыла **а** анырцыршәо, ирыдыркылоит **ы** (урыхуаҧш хыхьтәи аҷырҧшыгакуа: *мыш заҷәык, хыш царак*).

§ 6. Уи ана҂с **ы** цәырҟьа-цәырасыргьы алшоит, даҷеакала иуҳәозар, уи зны ибжьшәоит, даҷеазны, ажәеиҭакра аан, ҩаҧхьа ицәырҵуеит:

аҧсуа қыта ҭаха ҧсыуа қытак)
а҂ны ҧшза (аха ҩын дук)

Абжьыҟа **ы** ацәырҟьа-цәырасра, абжьыкуҕуҕуара аамҵыдахазгьы иахҟьар алшоит ирыҩбоу ажәа ашьаҭа асуффикс анамоу:

зны	зны-зынла
ахуҷы	хуҷы-хуҷла

§ 7. Абжьыҟа **ы** ацыршәоит ҩа-жәак анеилало, иара ашьтахь **а** ангылоу. Ас лассы-лассы иаабоит **ы** ала инҵәо ажәа ашьтынгыла анацло:

адәы + аҷы = адәаҷы
ахы + аҷы = ахаҷы
асы + аҷы = асаҷы
а҂ны + аҟны = а҂наҟны

§ 8. Ашьтыбжьқуа **к, г, қ, х, ҟ, ҕ, ы** рыла зшьаҭақуа нҵәо ажәакуа асуффикс **уп** анрыцло, ашьаҭеи асуффикси рыбжьара **ы** ҩлатәуп.

акра — икыуп
аҵакра — иҵакыуп
агра — иагыуп
аҟабақ — ҟабақыуп
аҳақ — иҳақыуп
ахы — хыуп
ах — хыуп
амхы — мхыуп
амаҕ — маҕыуп
арҵмаҟ — арҵмаҟыуп
ауаҵьаҟ — уаҵьаҟыуп
адамыҕ — дамыҕыуп
агуаҕ — гуаҕыуп
а҂ны — ҩныуп
асы — сыуп
аҷеы — ҷеыуп
адәы — дәыуп

§ 9. Абжьааҧны, **уп** зцыло ахьызҟакуа рҿы, ашьаҭеи асуффикси рыбжьара **ы** а҂ра аҭахзам.

ал — луп
ацә — цәуп
ажә — жәуп
ашә — шәуп
амш — мшуп
аҵь — ҵьуп
ачуан — чуануп
араш — рашуп
ашкол — школуп

Б. Анбан у

§ 10. **У**-қуа ҩба рыҩуеит:

1. Ху, гу, ку, қу, бу, ҟу рыла инҵәо аҟаҵарба шьаҭақуа асуффиксқуа **уеит, уан** анрыцло:

аху-ра — ихууеит
аҟыгу-ра — дҟыгууеит
аҵыркуку-ра — иҵдыркукууеит

ақу-ра — дықууан
ахыҕу-ра — ихиҕууеит
аларҟу-ра — иланарҟууан

2. **У** ала инҵәо ахьыӡҟақуеи, аҟазшьарбақуеи, убас егьырҭгьы, аҟаҵарбатә суффикс **уп** анрыцло:

абаху — бахууп
аху — хууп
аҕу — ҕууп
алаҟу — илаҟууп
агу — гууп
амыҟу — мыҟууп
амаху — махууп
алаку — лакууп
аду — идууп, ддууп
абзиаху — ибзиахууп
аҵларкуку — ҵларкукууп

3. Азҵааратә форма *ума* (*уама*) **у** ала инҵәо ажәақуа ианрыцло:

амагу — магуума
абаху — бахуума
алаку — лакуума
ацагу — ицагуума, ицагууама
аду — ирдууама
абзиаху — ибзиахуума

4. Азҵааратә ажәақуа: *иабыкуу, ианбыкуу, (уара) уакуу, (лара) лакуу, (дара) ракуу.*

В. Анбан е

§ 11. Анбан **а** аҧхьа, ма ашьҭахь **ы** ангылоу, усҟан **а** ҷьара-ҷьара ииасуеит **е** ахь (ассимилиациа ҳасабла). Убри аҟнытә иааҿуеит:

дцеит (*дцаит* ацынхурас).
исҭаххеит (*исҭаххаит* ацынхурас).

Ассимилиациа иахҟьаны иааҿуеит: *зегьы, егьа (егьа иҳәаргьы) егьы (егьы рзымҳәеит), егьарааны, егьырҭ, егьанаа (дынхоит).*

§ 12. Асуффикскуа зцыло ахьыӡҟақуеи, амасдартә форма змоу аҟаҵарбақуеи, нас ацынгылақуеи (наречиа) ралгамҭаҟны **аи**, ма **иа** ангылоу, урҭ ус ишыҟоу иҿлатәуп.

а) Ахьыӡҟақуа: *аиха, аимаа, аиаҳәа, аишәа, аигушә, аимсы, аирыӡ, аиашьа, аиаҳәшьа, аимҿалацәа, аиҿызцәа, аимхуц.*

б) Амасдарқуа: *аибабара, аилатәара, аибашьра, аисара, аисра, аиҿызара, аицлабра, аиҭаҳәара.*

в) Ацынгылақуа: *иахьа, иацы, иацуха, иаха, иахьшәны, ианакузаалакь, иахьабалакь, иахьакузаалакь*

§ 13. Ашьҭыбжь еилаҵа **аи** ала иалаго ажәақуа асуффикскуа — **-уп, -к, -ла, -с, -да...** рыцаҳҵар, **аи** ииасуеит **еи** ашҟа:

аиха — еихак еихала
аимаа — еимаас, еимаада
аигушә — еигушәуп, еигушәла
аиҿызцәа — иеиҿызцәахеит, еиҿызцәан
аимакра — иеимаркит, еимарк'уан

Ажәеицылара аангьы **аи** ииасуеит **еи** ашҟа:

аимаа — ажәцәа *еимаа*
аиха — ахьтәы *еиха*

Азгуаҭара. Ас иҟоу ажәақуа арацәа рбага суффикскуа **қуа** ма **цәа** анрыцло, **аи** аҽеиҭанак'уам:

аиха — аихақуа
аиҿызара — аиҿызцәа
аицлабра — аицлабцәа

§ 14. Ашьҭыбжь еилаҵа **а-иа** ала иалаго ажәакуа, асуффикскуа рыцларгьы, имҧсахкуа иҿлатәуп:

аиаҳәа — иаҳәак
аиашьа — иашьак
аиаҳәшьа — иаҳәшьак
аиаԥәа — иаԥәак

§ 15. Аиԥырҧшыга ажәа **аиҧш**, ауаҩы ианизкым **еиҧш** ҳәа иҩлатәуп: *абри аҩны еиҧш, ари ажә еиҧш, ақьаад еиҧш*; ауаҩы ианизкыу иҩлатәуп: *иара иеиҧш, ауҳун иеиҧш, дара реиҧш, шәара шәеиҧш* (аха *ҳара ҳаиҧш*).

Г. Анбан о

§ 16. Абжьыԥка **о** ҩлатәуп:

1. Егьырт абызшәакуа рахьтә аҧсуа бызшәа иаланагалаз ажәакуа рҿы: *Москва, астол, аокруг, алимон, Шьоԥа, Цьота.*

в) Асовет мчра ахаан аурыс бызшәахьтә аҧсшәа иаланагалаз ажәакуа рҿы:

Асовет, акоммунист, акоммунизм, абольшевик, акомҿар, аколлектив, апионер, акомпаниа (акампаниа акум), *атрактор, акомбаин, акооперативе, асовнхара, акомитет, акомпас, аобласт, акомиссар.*

§ 17. Ареволиуциа ԥалаанза аҧсшәа иаланагалаз **о** злоу аурыс ажәакуа рыҽшеиԥаркыз иаанажьтәуп:

ауатка (водка)
акалдуеи (кладовая)
амакрина (макарон)
афицар (офицер)
асалдаԥ (солдат)
аведра (ведро)
апатреԥ (портрет)
акаруаԥ (кровать)
асамуар (самовар)
апалта (пальто)
афанар (фонарь)
азакуан (закон)

Азгуаԥара. Хыхьтәи аҧԥара амч амоуп **о** зламкуа аҧсшәа иалалаз аурыс ажәакуа рҿгьы. Убас, шьтыбжьыла аҧсшәа иазааигуахахьоу аурыс ажәакуа, еснагь ус (ираҧсышәаны) иҩлатәуп:

акаҧдан (капитан)
аинрал (генерал)
агазеԥ (газета)
ашкол (школа)
аҧԥека (аптека)
акапла (капля)
афершал (фельдшер)
аҧаԥлыка (бутылка)
акутанциа (квитанция)
ауачаска (участок)
аверс (верст)
астаршын (старшина)
амашьына (машина)
акарандашь (карандаш)

§ 18. Абжьыԥка **а** ала инԥәо ажәакуа - **уп** анрыцло, ассимилиациа иахԥьаны **а** ииасуеит **о** ахь. Убри аԥнытә **а** ацынхурас **о** ҩлатәуп:

Ииашам:	Ииашоуп:
дхаԥауп	*дхаԥоуп*
қытԥауп	*қытԥоуп*
шьхауп	*шьхоуп*
ҳәауп	*ҳәоуп*
дыҷкунауп	*дыҷкуноуп*
иахьауп	*иахьоуп*
иахауп	*иахоуп*
лашарауп	*лашароуп*
уахауп	*уахоуп*
ардәынауп	*ардәыноуп*
ишлауп	*ишлоуп*
дгылауп	*дгылоуп*
ԥарауп	*ԥароуп*

§ 19. Асуффикс - **уп** ахьыҵцынхура кьаҿқуа ианрыцлогьы **о** ҩлатәуп.

Ииашам:	Ииашоуп:
сара сауп	*сара соуп*
уара уауп	*уара уоуп*
бара бауп	*бара боуп*
иара иауп	*иара иоуп*
лара лауп	*лара лоуп*
шәара шәауп	*шәара шәоуп*
дара рауп	*дара роуп*

Азгуаҭара. Ари аҧкара амч аманы иаанхоит **а** ала инҵәо ажәлақуа **уп** анрыцлогьы:

Аҩзба	д-Аҩзбоуп
Амҵба	д-Амҵбоуп
Леиба	д-Леибоуп

Ахьыҵкақуа азеиҧш рбага **а** анрыцыршәо, **уп** ажәа ашьаҭа иацлоит:

азы — зыуп
аҿы — ҿыуп
ацә — цәуп
ажә — жәуп
ацгу — цгууп

§ 20. Асуффикс **уп** ауаҩ иахь иҧхьазам ахаҿырбага анадгылоу (иаххәап **а** уп), усҟан уи изыдгылоу ажәақуа иркуҭханы иҩлатәуп. Убри аҟнытә:

Ииашам:	Ииашоуп:
аҿоуп	*аҿы ауп*
аҩноуп	*аҩны ауп*
ажәоуп	*ажә ауп*
ацәоуп	*ацә ауп*

Ари аҧкара иаҵанак'уеит агеографиатә хьыҵқуагьы:

Москвоуп — Москва ауп
Риҵоуп — Риҵа ауп

§ 21. Аҧсшәа иашьагуту ажәақуа, мамзаргьы крызхыцуаны даҿа бызшәак ахьтә иара иаланагалаз ажәақуа рҿы, **уа** фонетикатә ҳасабла **о** ашҟа иахьиасыз, **о** ацынхурас **уа** ҩлатәуп:

Ииашам:	Ииашоп:
аоҩы	*ауаҩы*
аолыр	*ауалыр*
аоцьаҟ	*ауацьаҟ*
аордын	*ауардын*
аосхыр	*ауасхыр*
аодыху	*ауадыху*
аостҵа	*ауастҵа*
ожәы	*уажәы*
ожәшьҭа	*уажәшьҭа*
аопа	*ауапа*
аода	*ауада*
аотҵах	*ауатҵах*
азавод	*азауад*

Лабыкьа абызшәа иаланагалаз ажәақуа рҿы, **о** аҿаҧсах'уам, ус иаанхоит: *Волга, акалош, акартош, аколнхара, акомҩар, асоциализм, акоммунист, асовет, атрактор, акомбаин.*

V. Анбан дуқуа

§ 22. Анбан дула иркуеит атекст злалаго аҧхьатәи ажәа, даҿакала иаххәозар, абзацк, ма хаз ааҧхьарак злалаго аҧхьатәи ажәа.

§ 23. Акуаҧ ашьтахь игылоу ажәа нбан дула иалагоит, иара убастцәкьа, ахәоу анцәамтақы акуаҧрацәеи, азтцааратә дыргеи, ма абжьытгатә дыргеи ангылоу: *1 Сҿы куаҩырны игылан. Сҩызеи сареи ҳаиццеит. Ашьыжь аҳаир ҟаиматҵын Амра каҷҷон 2) Уцашт, аха уабацари? Ишсауҳәара! 3) Уара акуҷутҵуам акуу? Аҩбагь акоуп — иара*

усгьы еилыскаауеит угу итоу... Шьта сдэыкулоит саргьы.

Азгуатарақуа: 1. Ажәеинраалаҿы, шамахамзар, арҧаз ҿыц иалага-цыҧхьаза иҩлатәуп анбан ду, арҧаз аҧхьа изакузаалакь дыргак гылазаргьы игыламзаргьы.

2. Ажәа ҧиаҿы (прямая речь) абжьыҭгатә дыргеи азҭаараҭә дыргеи автор иажәа аҧхьа иангылоу, усҟан автор иажәақуа рнаҩс игылоу нбан хуҷыла иалагоит.

— Уааи, ҳаиҧхныҩлап! — иҳәеит Хьымца, иҩыза Куҷыр иахь днаҧшын.

— Еҳ, ишҧазури нас? — даакуҧсычҳаит алыгажә.

— Иҧшак насындаз шьта... — иҳәоит Отар.

3. Аҳәоу аҩнутҟа игылоу азҭаараҭә дырга, уаҟа ажәақуа хаз-хазы зҭаараҭә интонациала ралкааразы ирҩуеит анбан хуҷы: *Икоуцозеи араҟа? насгьы абыржәы? Абри ида ухуартазами? уиргубзыҧма? кыр уитама?*

Арҭ ажәақуа зҭаараҭә интонациала иалҳамкаар, иргылатәхон ма акьарда, ма ҩ-куаҧк.

§ 24. Ҩ-куаҧк рышьтахь, анбан ду рыҩуеит ажәа ҧиа алагамтаҿы: *Азал аҿы агурҟьҳәа рнапы еинкьаны рыбжьы дыргеит: «Нагзара ақузааит ҳпартиа». Адгур иҳәеит: „Ари даҿа усуп“.*

§ 25. Хы-хутакны еилоу акитаитә жәлақуа рҿы нбан дула ирҩуеит актәии аҩбатәии ахутақуа, урт рнаҩс адефис дыргылоит, насгьы нбан хуҷла ирҩуеит: ***Мао Цзе-дун, Ден Сиао-пин, Сун Иатсен.***

Ҩ-хутакны еилоу акитаитә жәлақуа, аҩбагьы нбан дула ирҩуеит: ***Чжу Де, Чен И, Ли Бо.***

Акореитә жәлақуеи ахьзкуеи рҿы ахутақуа зегьы нбан дула ирҩуеит: ***Ким Ир Сен, Цои Ен Ген.***

Аиндонезцәеи, авиетнамцәеи, абирманцәеи ,атаиландцәеи рхатәы хьзкуа рҿы ахутақуа зегьы нбан дула ирҩуеит: ***Хо Ши Мин, Нгуен Ван Хуонг, Ко Гуи Шен, Фетан Чотинучит.***

Атацьыкьтә, атырқуатә, аегипеттә, азербаицьаитә, атататртә хатәы хьзкуа рҿы ирылоу ажәақуа — **ҧашьа, беи, оҧли, хан, заде** изцыло ажәақуа адефис рыбжьаҵатәуп, нбан хуҷла иҩны: ***Турсун-заде, Раҳмет-заде, Қьамал-ҧашьа, Сафарбеи, Чингис-хан,*** **Карал-оҧли.**

§ 26. Ахатәы хьзкуа ҩлатәуп нбан дула. Ахатәы хьзкуа рахь иҧхьазоуп:

1. Ауаҩ ихьз, иаб ихьз, ижәла: ***Владимир, Гудиса, Ҭемыр, Отар***; ***Ҧшькьаҿ-иҧа Манча, Агрба, Аҩзба, Ашәба, Кьахьба Ҳаҵьаратҵ.***

2. Анхартақуа рыхьз: ***Москва, Ленинград, Қартҵ, Киев, Аҟуа, Гагра, Ҧсырзха, Очамчыра, Ткуарчал.***

3. Аокеанқуеи, амшынқуеи, азкуеи, азиақуеи, ашьхақуеи рыхьзқуа: ***Атлантикатә океан, Амшын еиқуа, Риҵа, Кудры. Бзыҧ, Ауадҳара, Шьхаҧшза.***

4. Адунеи хутақуа рыхьзқуа: ***Европа, Азиа, Австралиа, Африка, Америка.***

5. Аҳәынтқаррақуеи атәылақуеи рыхьзқуа: ***Китаи, Украина, Қыртҭәыла, Аҧсны, Урыстәыла.***

6. Аҧстәқуа рыхьз ҷыдақуа: ***Пышәка, Дамшә, Мура*** (ала), ***Хьышьаш, Ҷашь*** (аҿы), ***Хаҧшь, Орыху*** (ажә), ***Қамс*** (аҵьма), ***Лома, Буска*** (акамбашь) ***Ҵис*** (ацгу).

27. Аиндивидуалтә ҟазшьа змоу, иреиҳазоу аҳәынтқарратә маҵуракуа рыхьзқуеи ахатыртә хьзцарақуеи нбан дула ирҩуеит: ***Администрҵәа Рсовет Ахантәаҩы, Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум Ахантәаҩы, Амилатқуа Рсовет Ахантәаҩы, Асоветтә Еидгыла Амаршал, Асоветтә Еидгыла Афырхаҵа, Асоциалисттә Цьа Афырхаҵа.***

Азгуатара. Амаҵуракуа рыхьзқуеи, ахатыртә хьзцарақуеи, анаукатә степен хьзқуеи уҩас егьыртгьы нбан хуҷла ирҩуеит: *аинрал-маиор, Анаукақуа*

ракадемиа апрезидент, Аҳәынтқарратә плантә комиссиа ахантәаҩы, Аҧснытәи АССР аҟны кыр иаҧсоу артист, анаукақуа рҽы кыр иаҧсоу аусзуҩы.

§ 28. Нбан дула иалагоит адинхаҭареи амифологиеи рахь иҧхьаӡоу ахатәы хьӡкуа: *Христос, Будда, Ажәеиҧшьаа, Аергь, Абрскьыл, Афы, Аиҭар, Ҵаҷа, Шьашәы.*

Азгуаҭара Иеижәлантәу амифологиатә хьӡкуа нбан уҷла иҩлатәуп: *амуза, аҩыстаа, аҷьныш, ӡызлан, адау, амаалықь.*

§ 29. Ажәамаанақуа ирылоу афырхацәа рыхьӡкуа нбан дула ирҩуеит (урҭ ҧстәкуазаргьы): *«Абгахуҷи Амшәи», «Аҭыси Аҳәыҳәи», «Аҧсуеи Аҩыстааи»* (лаку хьӡуп).

§ 30. Астрономиатә хатәы хьӡкуа, аиаҭәакуа рыхьӡкуа нбан дула иалагоит: *Иупитер, Асар рымҩа, Жәгараа, Иаҭәаҷьаа, Хымсараҷьаа, Шарҧы иаҭәа.*

§ 31. Агеографиатә хатәы хьӡкуа ажәак аҭкыс ианеиҳаугьы нбан дула ирҩуеит (еижәлантәу азеиҧш ҭакы змоу ахьӡкуа раамҷыдахаз): *Краснаиа Полиана, Буриат-Монголиа, Санчара ахыҭырҭа, Риҭа аӡиа, Аалӡга аҧсҭа, Кудры аҧшаҳәа, Амшын-еиқуатә ҽықу, Баренцтәи амшын, Волга-Донтәи аҕбаныҟуарҭа канал.*

§ 32. Иеидгылоу ареспубликақуеи автономтә республикақуеи рыхьӡкуа рҽы ажәақуа зегьы нбан дула иҩлатәуп; аобластқуеи, автономтә областқуеи, аокругқуеи рыхьӡкуа рҽы аҧхьатәи ажәа заҭәык ауп нбан дула ирҩуа:

Қырҭтәылатәи Асоветтә Социалисттә Республика, Аҧснытәи Автономтә Советтә Социалисттә Республика, Аахыҭ-Уаҧстә автономтә област, Кургантәи аобласт, Аненецтә милаҭтә округ.

§ 33. Аҳәынтқарракуа рыхьӡкуа рҽы ажәақуа зегьы нбан дула ирҩуеит: *Китаитәи Жәлар Рреспублика, Кореатәи Жәлар Рдемократиатә Республика, Германиатәи Адемократиатә Республика.*

§ 34. Аорденқуа рыхьӡ инагӡаны ианаҳарбо, ажәақуа **аорден, астепен** раамҷыдахаз, егьырҭ зегьы рҽы анбан ду ҩлатәуп: *Ленин иорден, Аҳаҭырдырга аорден, Аҷьа Аберак ҟаҧшь аорден, Аҷьынҷьтәыла Еибашьра аорден I астепен, Ахьӡҧшатә орден а-II-*тәи *астепен.*

§ 35 СССР Иреиҳаӡоу апартиатә, аиҳабыратә, азанаатеидгылатә усҳәартақуеи аорганизациақуеи рыхьӡкуа нбан дула ирҩуеит ажәа **апартиа** аамҷыдарахаз:

Асоветтә Еидгыла Акоммунисттә партиа
Асоветтә Еидгыла Акоммунисттә партиа Ацентртә Комитет

ЦК КПСС Апрезидиум
СССР Иреиҳаӡоу Асовет
Аидгыла Асовет
Амилаҭқуа Рсовет
Асоветтә Ар.

§ 36. Аминистрракуеи, урҭ рхадаратә усбарҭақуеи, иара убасҭәҟьа егьырҭ ацентртә советтә усҳәартақуеи аорганизациақуеи рыхьӡкуа рҽы нбан дула ирҩуеит аҧхьа игылоу ажәа:

Адәныҟатәи аус аминистрра
СССР анаукақуа ракадемиа
Аҷьажәлар рдепутатцәа рсовет
М. Горки ихьӡ зхыу Аҟуатәи аҳәынтқарратә педагогтә институт
Сталинградтәи атрактортә зауад.

§ 37. Нбан дула иҩлатәуп ареволиуциатә ныхәақуеи акрызҭазк'уа адатақуеи рыхьӡкуа рҽы

аҧхьа игылоу ажәа: *Маи акы, Адунеи жәлар-бжьаратәи аҳәса рымш, Ашықус ҷыц, Март ҧшьба.*

VI. Аҟаҵарбақуеи арлахуқуеи (причастия) рынҵәамҵақуа рҩышьа

§ 38. Аҟаҵарба ашьаҵа **а** ала иаиалго, уажәтәи аамҵаҟны иҩлатәуп **оит**, ма **уеит**, ииасхьоу аамҵаҟны — **он**, ма **уан.**

Уажәтәи аамҵаҷы:

ацара — дцоит, дцауеит
агара — игоит, игауеит
афара — ифоит, ифауеит
атәара — дтәоит, дтәауеит
аҳәара — иҳәоит, иҳәауеит
аҟаҵара — иҟаиҵоит, иҟаиҵауеит

Ииасхьоу аамҵаҷы:

дцон — дцауан
игон — игауан
ифон — ифауан
итәон — итәауан
иҳәон — иҳәауан
дтәон — дтәауан

§ 39. Аҟаҵарба ашьаҵа ацыбжьыҟақуеи, **ҳа-**и **аа-**и, **у-**и, **и-**и рыла иаиалго, уажәтәи аамҵаҟны иҩлатәуп **уеит**, ииасхьоу аамҵаҟны — **уан.**

Уажәтәи аамҵаҷы:

ахысра — дхысуеит
акаҳара — джаҳауеит
аихаҳара — еихеиҳауеит
аара — даауеит
аҟаара — дҟаауеит
агугура — игугуеит
аҟыгура — дҟыгуеит
аашра — даашуеит

Ииасхьоу аамҵаҷы:

дхысуан, дасуан
джаҳауан, еихеиҳауан
даашуан, иҟаауан
игугуан, дҟыгуан

§ 40. Ииасхьоу аамҵа назаҟны (прошедшее совершенное), аҟаҵарба ашьаҵа **ла** ала иаиалго, иааҩлар ҟалоит анҵәамҵақуа ҩба: **еит**, ма **т**; абжьааҧны, **а** ала иаиалымго, иааҩуеит **ит**, ма **т**, иаҳҳәап:

агыла-ра — дгылеит, дгылт
ақула-ра — дықулеит, дықулт
ахыла-ра — дхылеит, дхылт
ахыҷ-ра — дхыҵит, дхыҵт
акажь-ра — икаижьит, икаижьт
ахыс-ра — дхысит, дхыст

§ 41. Арлаху ашьаҵа **а** ала иаиалго, усҟан иҩлатәуп **о**, ма **уа**.

аца-ра — ицо, ицауа
афа-ра — изфо, изфауа
аҟаҵа ра — иҟазҵо, иҟазҵауа
аҳәа-ра — изҳәо, изҳәауа

§ 42. Арлаху ашьаҵа ацыбжьыҟақуеи, **ҳа-**и, **аа-**и, **и-**и, **у-**и рыла иаиалаго, еснагь иҩлатәуп **уа.**

ас-ра — иасуа, иаиасуаз
арх-ра — идырх'уа, изырх'уа
аҵак-ра — итҵарк'уа, итҵазк'уа
аҳа-ра — иаҳауа, изаҳауа
акаҳа-ра — икаҳауа, икаҳауаз
агуаа-ра — игуаауа, игуаауаз
аа ра — иаауа, иаауаз
аҵи-ра — ишҵиуа, изҵиуа
акыгу-ра — иҟыгууа, иҟыгууаз

6. Арҭ, хыхь иарбоу аҧҟаракуа, хацҳархыраауеит аҟаҵарба егьырҭ аформакуа рыҩра аангьы. Иаҳҳәап:

дцонда, дцауанда
дцозар, дцауазар
дцома. дцауама
дасуанда, дасуандаз
иаҳауанда, иаҳауандаз
даауанда, даауандаз

Ишаабо, ҷьара-ҷьара ажәакуа рҩышьа ҩбаны иҟоуп (*дцоит — дцауеит, дцон — дцауан, ицо — ицауа, дхысит — дхыст*, убас егьыртгьы). Ажәакуа ҩбаны рыҩра аамҭала, ус иаанхоит, аха нас, аҧсуа орфографиа азҵаарақуа ҧсыхуа зламоу ала ианышьақугылалакь, ҩбаны аҩышьа змоу ажәақуа ҧҟарак аҟны икылгатәхоит.

VII. Ажеилаҵақуа рҩышьа

§ 43. Дефисла (рҧаз хуҷла) еиҟуҭханы иҩлатәуп:

1. Алексикатә хҿиаақуа:

а) Иара абри ажәа аиҭаҳәара аан:

лассы-лассы
хуҷ-хуҷы
хаз-хазы
наҟ-наҟ
хрыжь-хрыжь
ҷьара-ҷьара
наҟ-ааҟ

б) Иара абри ажәа, мамзаргьы даҽеакы асуффикскуа ацҵаны ашьаҭа аиҭаҳәара аан:

хуҷы-хуҷла
зны-зынла

иҟаҧшә-ҟаҧшьза
ишкуакуа-шкуакуаза
дхыс-хысуа
иҟуаз-ҟуазза
иссa-ссаза
иҧра-ҧраза
иҵахы-иҵахым
уала-ҵахыла
хуҷла-дула
гук ҧсыкала
гуҧ-гуҧла
ҩыҵ-ҩыҵла
худа-ҧсада

§ 44. Шьатала еиҧшымкуа, матәарк аазырҧшуа ахьызка еилаҵакуа:

ацә-камбашь
ажә-камбашь
адыд-мацәыс
ахш харҵәы
аҳаша ҷәаша
афатә-ажәтә
геи-шьхеи
дгьыли-жәҩани
ачеи-ҷьыка
уахи-ҽеныш

§ 45. Еиҧшу ҩ-шьаҭак змоу, ахыҧхьаҙарахьзкуа:

ҩыцьа-ҩыцьа
ҩыцьа-ҩыцьала
хуба-хуба
хуба-хубала
ааба-ааба
ааба-аабала

§ 46. Ахьызкеи ахыҧхьаҙарахьзи анеицыло, урт адефис рыбжьаҵатәуп, ҩба идыркны жәаба

рḱынʒа, избанзар ахыҧхьаʒарахьʒ аҽаркьаҽуеит (- **ба** анацыршәалакь):

ҩ-уасак	*ҩ-ҩнык*
х-уасак	*х-ҩнык*
ҧшь-уасак	*ҧшь-ҩнык*
ху-уасак	*ху-ҩнык*
ф-уасак	*ф-ҩнык*
бжь-уасак	*бжь-ҩнык*
аа-уасак	*аа-ҩнык*
жә-уасак	*жә-ҩнык*
жәа-уасак	*жәа-ҩнык*

Жәаба рынахыс адефис аргылара аҭахʒам:

Жәеиза ҭәыца	*жәоху ҭәыца*
Жәаҩа ҭәыца	*зеижә ҭәыца*
Жәаха ҭәыца	*ҩажәеи акы ҭәыца*

§ 47. Ахыҧхьаʒарахьʒ шьагуҭкуа: **ҩ, х, ҧшь, ф, бжь, жә** рнаҩс игылар алшоит абжьыḱакуа **ы, а,** избан акузар арҭ абжьыḱакуа ирыдыркылоит абжьыкуҕуҕуара:

ҩы́-жәк	*ҩа́-ҭәцак*
хы́-жәк	*ха́-ҭәцак*
ҧшьы́-жәк	*ҧшьа́-ҭәцак*
фы́-жәк	*хуа́-ҭәцак*
бжьы́-жәк	*фа́-ҭәцак*
жәы́-жәк	*бжьа́ ҭәцак*
	жәа́-ҭәцак

Ишаабо, ахыҧхьаʒарахьʒкуа рҽандыркьаҽлакь зны абжьыḱа рыцымҭакуа иааҩуеит (иаҳҳәап, **ҩ-ҩны́к, ҩ-ҽы́к, х-ҵы́шк, ҧшь-уаса́к, жә-ҵьмакы́**), избан акузар, абжьыкуҕуҕуара ааныркылоит урҭ рнаҩс игылоу ажәакуа. Абжьааҧны ахыҧхьаʒарахьʒ шьагуҭкуа, рнаҩс игылоу ажәакуа абжьыкуҕуҕуара анрыцәкашәо, ма урҭ цыра заҭәыкны ианыḱоу, ирыцлоит **а** ма **ы,** насгьы урҭ абжьыкуҕуҕуара рыдыркылоит, иаҳҳәап: *ҩы́-мш, хы́-мш, ҧшьы́-мш, бжьы́-мш* (аха *аа-мшы́, жә-мшы́*);

ҩы́-ҵьара, хы́-ҵьара, фы́-ҵьара, бжьы́-ҵьара; ҩа́-ҳәак, ха́-ҳәак.

§ 48. Ашьаҭа аҽырҩбаны аиҧныргылара (противопоставление) анаанарҧшуа:

анаҳә-ааҳәра (днаҳәы-ааҳәит)
алаха-ҩахара (длаха-ҩахеит)
алага-ҩагара (илеига-ҩеигеит)
алак-ҩакра (длак-ҩакит)
анашәа-аашәара (днашәа-аашәеит)
анаҧш-ааҧшра (днаҧшы-ааҧшит)
анеибыҳәа-ааибыҳәара (инеибырҳәа-ааибырҳәеит)
аналшь-ҩалшьра (иналишь-ҩалишьит)
анкаҧа-аакаҧара (инкаҧа аакаҧо)
аихыҧа еиҭыҧара (еихыҧа-еиҭыҧо)
ахыҭәҭәа ҧыҭәҭәара (ихыҭәҭәа-ҧыҭәҭәаны)
аиҩырсса еихырссара (еиҩырсса-еихырссаны)
аихьытта-еиҧыттара (еихьытта-еиҧыттеит)
аихьымʒа-еиҧымʒара (еихьымʒа-еиҧымʒо)
агуаḱ ҭәаḱра (дгуаḱ-ҭәаḱит)
акуаҳа-чаҳара (икуаҳа чаҳауеит)
ахьаҧш-куаҧшра (ихьаҧш-куаҧшуеит)
ацәҳа-шҳара (дыцәҳа-шҳаит)
ахьаҳә-хьачара (дхьаҳә-хьачоит)
аҧхашьа-ҧхаҭара (дыҧхашьа ҧхаҭоит)
акалышь-малышьра (икалышь-малышьуа)

Арҭ ажәеилаҭакуа рҽы еилалоит еиҧшу ҩ-шьагуҭк, аха урҭ шьаҭала еиҧшым. Ас иḱоу аилаҭакуа рҽы иаабоит аиҧныргылара (иаҳҳәап, *анаҳә-ааҳәра*, араḱа еиҧныргылоуп *анаҳәреи ааҳьреи).*

§ 49. Иḱалоит абасгьы: еилало ажәакуа руакы ахала ухы иаурхуар алшоит, аҭакы еилкаауп; уи анаҩс игылоу ахуҭа (ажәа) ахала ухы иузархуом, уи аҭакы еилкаам. Иаҳҳәап:

аҕыз-мызра (*дҕызы-мызуеит*)
ацҟьа-шәҟьара (*ицҟьа-шәҟьа*
агурым-шәрымра (*дгурым-шәрымуеит*)

Аҕыз-ра, ацҟьа-ра, агурым-ра ххәоит, аха *амыз-ра, ашәҟьа-ра, ашәрым-ра* ҳазҳәом.

Еицымкуа, хаз-хазы ихырхуагам ашьаҭакуа ҩба анеилало, урҭ еицрымхкуа иҩлатәуп: *ахраазраара, ахьҭкутра, аҳәыҧызыҧра, акуанызанра, агазеазра, ахахачахара, арҟыцымцра, ахылдазылдара, абалыбаҭара, акуалкуацьара, акуамкуамра, акамкамра.*

§ 50. Ажәа **„иҧа“** зцыло ажәакуа дефисла еиҟутхатәуп: *Шаҭ-иҧа, Демырцьиҧа, Инал-иҧа, Дарыҟуа иҧацәа. Шьақар-иҧа, Заҧшь-иҧа.*
Ажәа **„иҧа“** нбан хуҷла иҩлатәуп.

§ 51. Ацынгылатә шьҭынгыла шьҭахь зцыло ажәакуа адефис рыбжьаҵатәуп.

Азынра-шьҭахь ааҧынроуп,
Лаҵан шьҭахь рашәароуп,
Ҧсшьан-шьҭахь круроуп,
Ныхын-шьҭахь крырҳароуп.
(Д. Гулиа)

Азгуатара. Ианбжатам, ауаҩы ианизкым, ари ажәа **а** ацыршәом, усҟан ажәакуа рыбжьара адефис ргылатәым:

ааҧынра ашьҭахь
азынра ашьҭахь
аҩны ашьҭахь
алаҵара ашьҭахь.

§ 52. Ажәа цыҧхьаза зцыло ажәа дефисла иаҟутхатәуп:

қалақь-цыҧхьаза
қыҭа-цыҧхьаза
колнхара-цыҧхьаза
ҩны-цыҧхьаза
иҟаиҵа-цыҧхьаза

§ 53. Ахьызцынхуратә префикскуа, ахатәы хьзы ианадгылоу, иҩлатәуп нбан хуҷла, ахатәы хьзкуеи дареи адефис рыбжьаҵаны. ахатәы хьзы — нбан дула, абас: *ҳ-Ленин, ҳ-Урыстәыла, ҳ-Москва, ҳ Қырҭтәыла, ҳ-Аҧсны, ҳ-СССР.*

VIII. Еицҵаны аҩра

§ 54. Ажәа-цыҧхьаза ахатә цакы змоу, ианеилалалак атак ҷыц злыцуа ажәа еилаҵакуа неицҵаны иҩлатәуп: *адәыҧба, амзаҷа, аҵәатама, абгахуҷы, абгаду, абду, анду, Араду, Арасазыхь, Алаҳазы, акуҧсҳа, аҷадҳа, абнакуты, абынҳәа адырганҵыхуа, ахурабҧьыц, аҷыуардын, амшәҳәыс, ашьхарҵыс, аҵәахаҳа, аҷыҩ, аҷырхумарҩы, аҧеиҧа, ацьмажь, ауасажьы, аутратых, ааглых, аҭәархырҵа, амҩаду, амраҵашәара, амрагылара.*

§ 55. Иазгуататәуп: бжьыҟала иалаго, ма инҵәо ажәакуа анеицыло, актәи ажәа анҵәамта аҩбатәи ажәа алагамҭа ианаҧыло, усҟан абжьыҟакуа **а**, ма **ы** абжьшәоит; абжьқуҧуҧуаракуа акака рцыныхурас еилалаз ажәакуа бжьықуҧуҧуарак рзеиҧшны ирзынхоит. Иаҳҳәап:

ауаҩы + аса = ауаҩаса
аҷы + аиқуа = аҷеиқуа
аҷы + аларць = аҷеларць
аҷы + аз = аҷыз
аҷы + ахуа = аҷыхуа
ан + аду = анду
аб + аду = абду
аҵәа + аша = аҵәаша
аҳа + аша = аҳаша
ауаҩы + ага = ауаҩага

§ 56. Амасдар аҷы еилало ашьаҵакуа, ҵакык анрымоу иеицҵаны иҩлатәуп: *ажәлакаҧсара, азаа-*

гара, азҭалара, азыжәра, ампыласра, агуразра, агуеибакра, агуеилгара.

Азгуаҭара. Арҭ реиҧш иҟоу ажәакуа реанеиҭаркʻуа, еицрыхны иҩлатәуп: *ажәла каиҧсоит, азы лыжәуеит, ампыл иасуеит.*

§ 57. Аҭагылазаашьеи, аҭагылазаашьа зҵаареи хзырбо аффиксқуа (обстоятельственные и обстоятельственно-вопросительные частицы) **-ахьынҳа, -хьынтә, - шҧа, - анба, - ахьҧа** аҟаҵарба ашьаҭа иацрыхтәым: *дахьынзацо, дахьынзанеиуа, дахьынтәаауа, ишҧаҟалеи, ишҧанықургеи, ишҧаҟарҵеи, ианбаҟалеи, ианбадәықулеи, иахьҧаузымдри, иахьҧауҳәо, иахьҧаумбеи.*

Аффиксқуа **ес(есы), егь(егьы)**, ацынгыла **еиҵа** (аиҵа) изцыло ажәакуа ирыцрыхтәым, еицҵаны иҩлатәуп: *есымша, есҧхынра, есымшааира, есуаха* (*есыуаха*), *есааҧынра, есшьыжьы, есымза, есымчыбжьа, егьимыхьит, егьлымжәит, егьиздырам, егьааимгеит, егьыздыруан, егьызбахьан, егьрымам, егьсымҳәеит, егьимфеит, егьымфаегьымжә, егьимыхуеит, еитҵеицлабит, еитҵеибабеит, еитҵахумарит.*

Ианбжатам, **егьа**, шәмахамзар, аҟаҵарба формақуа ирҟуҭханы иҩуеит: *егьа даҧхьазаргьы, егьа дцәажәазаргьы, егьа иҳәазаргьы, егьа ҟаиҵаргьы* (аха: *егьаумҳәан, егьаурым*).

Егьа ацынгыла ианалало, урҭ еиҟуҭхатәым: *егьарааны, егьаҵьара, егьарыла, егьарыуала, егьанаа.*

§ 58. Ажәаркьаҽ **кр (кры)** ибжатаны, иркьаҽны ианыҟоу, **а, и** рыла иалаго ажәакуа ирылаҵаны иҩлатәуп: *крифеит* (акры ифеит ацынхурас), *крижәит* (акры ижәит ацынхурас), *кримжәит, краҵанакʻуеит, криуеит, кригеит, крибеит, крызмаз, крубама, кругама, круфама.*

Ажәа **акры (кры)** ианцынгылоу ажәа иаҟуҭханы иҩлатәуп, ианцынгылам — ажәа иалаҵаны.

Азгуаҭара. Ажәа **акыр ибжатамкуа ианыҟоу** ацынгыла афункциа аанахуоит, хазгьы иҩлатәуп:

акыр дхуарҭахеит
акыр дааҧсеит
акыр ижәит
акыр уарҳәеит
акыр дигуаҧхеит
акыр еицлабит.

Ари ажәа **а** ацыршәаргьы алшоит, иаҳҳәап: **кыр** илҵит, **кыр** иоуит.

IX. Еицрыхны аҩра

§ 59. Ахәаакуҵеи (определение) иҳәаакуздои (определяемое) реиҧш еидҳәалоу ажәакуа, насгьы урҭ доусы рҵакқуа хаз-хазы ианрымоу, еицрыхны иҩлатәуп; иаҳҳәап: *аҩын ду, аҩын дуқуа, ауаҩ бзиа, аҳа еихаҳа, Гудиса ахаҵа, аҵәа ҟаҧшь, аҩыза иаша, аҵаҩ куҧа, азҧаб ҧшза, ауаса шкуакуа, ақкун еилҟьа, аусуҩ ҕьеҩ, ашьха ҳараҡы, аҟуардә лаҟу, ақкун ҵар, ауаҩы хҧара.*

§ 60. Цыбжьыҟак змоу ашьаҭакуа (еиҳарак **а** аныркыршәо) асуффикс **к** змоу аҟазшьарба ианалло, адефис атахыуп: *аҿ ду, аз ду, аць ду, аҵә ду*, аха *ҿ-дук, з-дук, ць-дук, ҵә-дук.*

§ 61. Аҭагылазаашьа хзырбо ажәакуа **аан, ахаан, аахыс, нахыс** изыдгыло ажәакуа ирҟуҭханы иҩлатәуп: *иара ахаан, ҳара ҳхаан, аибашьра аан, алаҵара аан, арашәара аан, ҳабаҵәа рхаан, уи аахыс, ҵыҧх аахыс.*

Азгуаҭара. Ари ажәа ацынгылақуа **уаха, нахьа, уаҵәы, шьҭа** ианрыцло еицҵаны иҩлатәуп:

уаҵәырнахыс (ма *уаҵәынахыс*)
иахьарнахыс (ма *иахьанахыс*)
уахарнахыс (ма *уаханахыс*)
шьҭарнахыс (ма *шьҭанахыс*)

Ажәа **нахыс-аахыс** еицрыхны дефисла иҩлатәуп.

§ 62. Ахутаҷ **ҳәа** ашьтыбжьҿырԥш ажәакуа ианрыцло исуффиксхоит, убри аҟнытә урт ирҟумгакуа иҩлатәуп: *абаҟҳәа, абырԥьхәа, адруҳәа, аффаҳәа, аҷыԥьхәа, аҿеаҳәа, ахьарчхәа, афақьаҳәа, акараҳәа, аққаҳәа, аҷәҷәаҳәа, аҷырҷырҳәа.*

Иара убасҵәкьа, ари ахутаҷ ашьтынгыла **-зы** иацҵаны иҩлатәуп (ус иҟоу ажәа **н** ала интәаргьы алшоит), иаҳҳәап: сара *сзыҳәа*(н), бара *бзыҳәа*(н), дара *рзыҳәа*(н), урт *рзыҳәа*(н).

X. Ашьтынгылакуа рҩышьа

а) Еицрыхны иҩлатәуп:

§ 63. Ашьтынгылакуа **- ахь, - зы, - чы, - ла, - да, - ҟны, - ахьтә** ауаҩ изкыу аазырԥшуа ажәакуа ирҟутханы иҩлатәуп, аха уҟан арт ашьтынгылакуа ирыцлоит ахатә префиқсқуа: *ан лахь, аб иахь, аҷкун изы, азҕаб лзы, арҵаҩ иҷы, сашьа ила, ҳара ҳала, бара была, саб ида, сахәашьа лыда, сабду иҟны, уара уҟны, санду лҟны, саб иахьтә, сан лахьтә.*

§ 64. Ауаҩы изкым аазырԥшуа, ацыбжьыҟакуа рыла интәо ажәакуа ианрыдгыло, ашьтынгылакуа **а** ала иалагоит, насгьы хаз-хазы иҩлатәуп:

амшын ахь, астол ахь
ашкол азы, ажә азы
аус аҷы, ашкол аҷы
саатҵк ала, агуашә ала
калатҵк ада, маатҵк ада
ашкол аҟны, ауардын аҟны
ақалақь ахьтә, амшын ахьтә.

§ 65. Ашьтынгылакуа - **шҟа, - ҟынҙа, - ҷынҙа, - мҵан, - мԥын, - ԥны, - ахьынтә, - ҟынтә (ҟнытә)** еснагь хаз-хазы иҩлатәуп:

ақалақь ашҟа, уара ушҟа
абаху аҟынза, уара уҟынза
сара сҷынза, лара лҷынза
аҵла амҵан, Ерцаху амҵан
ажә амԥын, уара умԥын
қытҵак аԥны, азы аԥны
уара уахьынтә, иара иҟынтә,
ашкол аҟынтә, ахьынтә.

б) Еицҵаны иҩлатәуп:

§ 66. Ашьтынгылакуа **-ҟа, - нҙа, - да, - нтә, - нтои** еснагь егьырт ажәакуа ирыцҵаны иҩлатәуп. Иаҳҳәап:

Аҟуа — Аҟуаҟа
адәны — адәныҟа
аҩны — аҩныҟа
Москва москванза
ага — аганза
аҟны — аҟнынза, аҟынза
аҩны агуара — ҩныда-гуарада
акалатҵ — калатҵда
еихак — еихада
ашьха — ашьхантә, ашьхантәи
хыхь — хыхьынтә, хыхьынтәи
ага — агантә, агантәи.

Ашьтынгылакуа - **да, - ла** ахаҷырбага анадгылоу, уҟан урт ажәакуа ирҟутханы иҩлатәуп:

еихак ада, еихак ала
калотҵк ада, калатҵк ала
аихакуа рыда, аихакуа рыла
аҷкун ида, аҷкунцәа рыда.

§ 67. Ауаҩы изкым ҳзырбо, абжьыҟакуа **а, ы,** рыла интәо ажәакуа ирыцҵаны иҩлатәуп ашьтынгылакуа **- ахь, - ла, - зы, - ҷы, - ҟны, - ахьтә:**

абна — абнахь,
азы — азахьы,
ашьха — шьхала,
аеы — еыла,
аатҧынра — аатҧынразы,
ихы — ихазы,
акы — аказы,
абна — абнаҷы,
аца — ацаҷы,
адәы — адәақны,
ачара — ачарақны,
абна — абнахьтә
абра — абрахьтә

§ 68. Егьырт абжьықакуа — **у, и** рыла инцәо ажәакуа ашьтангылакуа рқутханы иҩлатәуп:

абаху — абаху **ахь,** абаху **аҷы**
ахыку — ахыку **ахь,** ахыку **ақны**
маи — маи **азы**
ами — ами **аҷы.**

§ 69. Арацәа ҳзырбо ахыҧхьаҙарахьзқуа рнаҩс еснагь иҩлатәуп **рзы,** избан акузар ари ажәа иашьтанеиуа ахьызқа ианыҧшуам арацәа, иаххәап: 5 шыкуса **рзы,** 10 сааткк **рзы.** Ишаабо, арақа аикушаҳатра змоу ахыҧхьаҙарахьзи ашьтынгылеи роуп (5 **рзы,** 10 **рзы,** аха иҳазхәом 5 азы, 10 азы). Убри ақнытә:

Ииашоуп:	Ииашам:
1921 шыкуса **рзы** диит.	1921 шыкуса **азы** диит.
Ху-маатк **рзы** деицаирхеит.	Ху-маатк **азы** деицаирхеит.
1925 шыкуса **рзы** диит.	1925 шыкуса **азы** диит.
Ху-саатк **рзы** дгылеит.	Ху-саатк **азы** дгылеит.
15 шыкуса **рзы.**	15 шыкуса **азы.**
20 шыкуса **дрыкууп.**	20 шыкуса **дыкууп.**
30 шыкуса **роуп** ихыцуа.	30 шыкуса **ауп** ихыцуа.
Абжь-шыкуса **рзы** дааит.	Абжь-шыкуса **азы** дааит.

Аҳгуатара. Арадтә хыҧхьаҙарахьз анаҩс иҩлатәуп **азы:**

абжьбатәи ашыкус **азы**
ахубатәи амз **азы**
аҩбатәи амчыбжь **азы.**

XI. Катцарбатә формакуак рҩышьа

а) Асуффикс-**лакь.**

§ 70. Аҟатцарба атагылазаашьа руакы х-формак амоуп: **лагь, лакь, лак.** Арт рахьтә иаҳа ижәытәуп, иуасхыруп **лагь;** ашьтыбжь **гь** анцагуха, убри иахылҷиааит **лакь,** ашьтахь иара абри иалцит **лак.** Арт аформакуа зегьы аҧсуа бызшәа иалатцаны иҟоуп. Аха алитературатә ҩымтакуа рҷы уажәы иаазкулаз ирҩуеит аформа **лакь.** Насгьы ари аформа аабоит аҧсуа литература ашьатакәы Д. Гулиа иҩымтакуа рҷы. Арт иаххәакуаз азгуатаны, аҧыжәара ахтар алшоит аформа **лакь;** нахутоуп иааҩларцы: *ицалакь, иҟазтцалакь, изгалакь.*

б) азтцааратә формакуа **- зи, зеи.**

§ 71. Аҟатцарба азтцааратә формакуа рҷы - **зи, зеи** рахьтә еснагь иҩлатәуп - **зеи:**

Ииашам:	Ииашоуп:
иҟартцози	*иҟартцозеи*
иихәази	*иихәазеи*

дзеигурҕьози	*дзеигурҕьозеи*
иҟаиҵарызи	*иҟаиҵарызеи*

в) Ахатә префиқсқуа, **с, ҳ, шә** ацыбжьыҟа ҵарқуа рышьҭахь.

§ 72. Ахатә префиқсқуа **с, ҳ, шә**, ацыбжьыҟа ҵарқуа (звонкие согласные) раҧхьа иангыло, даргьы ҵархоит; **с** ииасуеит **з** ашҟа: *издыруеит* (*исдыруеит* ацынхурас), *избоит* (*исбоит* ацынхурас, иаҷырҧшы *исфоит*); **шә** ииасуеит **жә** ашҟа: *ижәдыруеит* (*ишәдыруеит* ацынхурас), *ижәбоит* (*ишәбоит* ацынхурас); **ҳ** ииасуеит **а** ашҟа: *иаадыруеит* (*иаҳдыруеит* ацынхурас), *иаабоит* (*иаҳбоит* ацынхурас). Абас иахьыҟоу, **с, ҳ, шә** рцынхурас еснагь иҩлатәуп **з, а, жә.**

XII. Ажәақуа реиқуҧхьаʒара аан аҩышьа

§ 73. Ажәақуа **а** ала ианынҵәо, аидҳәалага (соиуз) **и** рыцаҳҵар, аиқуҧхьаʒара аан **а** ацынхурас **е** ҩлатәуп:

уара, сара — уареи сареи
аца, амжәа — ацеи амжәеи
иара, лара — иареи лареи
Хьымца, Цуца — Хьымцеи Цуцеи.

§ 74. Ажәақуа **аа** ала, ма **ҳа** ала ианынҵәо, аидҳәалага **и** рыцаҳҵар, аиқуҧхьаʒара аан **а** аҿаҧсахʒом:

аҳа, алаҳа — аҳаи алаҳаи
ашымҳа, ацҳа — ашымҳаи ацҳаи
ахаа, аҵаа — ахааи аҵааи.

Абжьааҧны, **а** ала инымҵәо ажәақуа рыҩра аангьы **и** ус ажәақуа ирыцлоит:

ажә, асыс — ажәи асыси
ан, аб — ани аби
Смел, Еснаҭ — Смели Еснаҭи.

§ 75. *Иркьаҷу ажәақуа рыҩра*

Аурысшәа аҟнытә аҧсшәа иаланагалаз ажәа ркьаҷкуа, имҧсахкуа иҩлатәуп: *СССР, КПСС, РСФСР, МТС, ВЛКСМ, ВЦСПС.* Аха арҭ ирыцарк'уа иагʒаны ианааҩуа — усҟан аҧсышәала еиҷаҳкаауеит абас: *СССР — „Асоветтә Социалисттә Республикақуа Реидгыла“, убас егьырҭгьы.*

Иҟоуп аҧсшәа иарҷиаз ажәа ркьаҷкуагьы: *апартком, азанааҭеидгыла, ақыҭсовет, акомҷар, ақыҭмаг, ақыҭкор, аҧҳәынҭшәҟуҭыжьырҭа.*

XIII. Ажәа аиагара аҧҟарақуа

1. Рҕазк аҟнытә даҿа рҕазк ахь ажәа ииагатәуп цырала ишаны: *ам-шын, ашь-ха, ам-хы, ац-ха, аб-ла.*

2. Адыргақуа **ь, ә** ирышьҭанеиуа анбанқуа ирҟугатәым: *ашь-хыц, ашә-ха, аць-ма, ажә-хьа.*

3. Даҿа рҕазк ахь аиагара ауам цырак ала еиҷартәу ажәақуа: *ашә, ажә, ацә, амҵ, аҵх, амш, амч.*

4. Арҕаз аҷы иааныжьтәым, даҿа рҕазк ахьгьы ииагатәым ацыбжьыҟа абжьыҟа ацымкуа, мамзаргьы ацыбжьыҟа амацара; иаҳҳәап, абас аиагара атахым: *бз-иала, бз-иак, Мшә-агу, а-мҩа, а-бла, а-мхы, а-шьха.*

5. Ажәаҟны абжьыҟақуа рыбжьара цыбжьыҟак гылазар, ииагатәуп ацыбжьыҟа абжьыҟа шацу: *са-шьа, да-ра, ла-ра, да-ра-ʒа, ла-ба-ла, ма-га-на-ла, ҿы-ла, ана-ша, ата-ма, ала-ша-ра, аҳа-ир, аҧ-хьа-ра, ама-ха.*

6. Ажәаҟны абжьыҟақуа рыбжьара ҩ-цыбжьыҟак, ма еиҳаны игылазар, акы аанхоит, егьырҭ ацыбжьыҟақуа абжьыҟақуа шрыцу ииагатәуп: *ака-руаҭ, ауа-лыр, акол-нха-ра, афаб-ри-ка,*

атрак-тор, акры-фа-ра, ача-нах, ачаб-ра, ла-са-хак, ра-сацк, асы-ҭәҳәа, аҧ-сҭҳәа (ма *аҧс-ҭҳәа*).

7. Аиагара аан **гуа, куа, хуа, ҕуа, қуа, ҟуа, еит, уеит, ааит** реиҟуҭхара алшом: *агуа-ла-шәа-ра, акуа-шара, ахуа-ра, аҕу-ҕуа-ра, ақуа-саб, аны-ҟуа-ра, икал-цеит, иа-ҳа-уеит, дыҟа-зааит, еиц-цеит.*

ИАҬАНАҚУА

Адаҟьақуа

Аҧхьажәа 3

Аорфографиа аҧҟарақуа

I. Алфавит, анбанқуа рыхьз 7
II. Арҧшқагеи аиҟуҭхагеи 8
III. Аурыс нбанқуа **ю, я, ё, э, й, щ** рҽышьа 9
IV. Абжьыҟақуа рҽышьа 10
А. Анбан **ы** 10
Б. Анбан **у** 13
В. Анбан **е** 14
Г. Анбан **о** 16
V. Анбан дуқуа 19
VI. Аҟаҭарбақуеи арлахуқуеи рынҭәамҭақуа рҽышьа 24
VII. Ажәеилаҭақуа рҽышьа 26
VIII. Еицҭаны аҽра 31
IX. Еицрыхны аҽра 33
X. Ашьҭынгылақуа рҽышьа 34
XI. Каҭарбатә формақуак **(- лакь, - лагь, - лак, - зи, - зеи)** рҽышьа 37
XII. Ажәақуа реиқуҧхьазара аан аҽышьаҧҟара . . . 38
XIII. Ажәа аиагара аҧҟарақуа 39

ხუხუტი სოლომონის-ძე

ბ ღ ა ჟ ბ ა

აფხაზური ენის ორთოგრაფიის

წესები

(აფხაზურ ენაზე)

Хухут Соломонович Бгажба

ПРАВИЛА ОРФОГРАФИИ

АБХАЗСКОГО ЯЗЫКА

(на абхазском языке)

Аредактор Б. Шьынқуба.
Атехредактор М Хаҳмигери.
Акорректорцәа: Т. Папба, Т. Ашьхаруа.

ЕИ 01209. Акьыҷхьразы анапы аҵаҩуп 6.X.60 ш.
2,63 кьыҷхь бҕьыц ыҟоуп. Азаказ № 2909.
Атираж 1000. Аху 50 к.

қырҭ. ахадаратә ҭыжьырҭа Аҟуатәи атипографиа № 6
Ленин ихьз зхыу.

Ах[illegible] 50 кап.

1/I 19[illegible] ш. инаркны 5 к.